

Németh László remek atmoszférateremtő művész, ezt jól példázza Gyász című regénye. A falusi környezetben felrajzolt alakok sokszor igen bonyolult lelki folyamatait reálisan, a legkisebb mozzanatokot is érzékenyen regisztráló ábrázolásmód megteremti a fikción túl az egész regényen végighuzódó komor, de egyben méltóságosan komor drámai alaphangot. Mindez a legjobban az antik tragédiákra emlékeztet, és ezek közül is talán az Antigonéra.

A regény alapkonfliktusa etikai konfliktus: Kurátor Zsófi erkölcsisége kerül szembe egy egész közösség, a falu erkölcsiségeivel. Bár ez a közösség csak abban egységes, hogy szembenáll teljességgel Zsófival. Németh László nem elégszik meg azonban ennyivel, nem hagyja a faluközösség tagjait a jellemábrázolás azonos szintjén, tud egyéníteni, differenciálni, és ugyanakkor nem kerül kívül azon az általánosságon, hogy ezek mind "más"-ok mint Zsófi. A jellemábrázolásnak ez a mesteri megformálása teremti meg az atmoszférát, a jellemekből következik minden, éppen ezért nem zárt falusi atmoszféra ez, jelentős tényezőzt játszanak külső elemek, mint Kiszelné és fia Imrus, akik **magukkal hoznak** valamit a főváros nagyképű és gátlástalan arisztokratizmusából.

A regény főszereplője Kurátor Zsófi, aki elveszti előbb a férjét, majd egyetlen megmaradt reménységét, Sanyikát, a kisfiát. Németh László a kérdést, amelyet regényével felvet, egyszersmind Zsófin kívül helyezi; a gyász, amely Zsófi gyásza ugyan, de egyben valami formában tulajdonképpen mindenkit érint, a gyász mint sors, végzet kerül itt előtérbe. A gyász sorsszerűsége pedig Németh László jellemeiben gyökerezik. A jellemekek pedig minden esetben a Zsófihoz való viszonyban válnak nyilvánvalóvá, tehát a középpont és egyben ütközőpont minden esetben Zsófi. Zsófi konokul gyászol, egészen végig; előbb a férjét, majd a gyerekeit is. Ezzel szemben a környezet meg akarja győzni, hogy fiatal még és nem élhet így - a "halottainak". Zsófi márványarca azonban átragyog a közönséges anyagi érdekeken: anyósa a földet félti, ezért akarja hozzáadni másik fiához, anyjék is csak két másik testvére szerencsésére gondolkodik, és őt valósággal elűzi, megrágalmazza, majd igyekeznek férjhez adni, hogy ne kelljen a mindenben átlátó égő szemei előtt pirulniuk. Kiszelné sem különb, egész fegyvertárát beveti, csak hogy levegye a lábáról Zsófit, és Imrus fia érdekeire felhasználja. Ez tehát a viszonyrendszerek váza. A konfliktus, mint erről már szó volt, morális, de nem valamiféle ősi vagy ~~anyagi~~ kialakult falusi morál és egyéni elhajlás ellentéte, hanem az anyagi érdekek, a kiüresedett lét, a képmutatás, és az igaz emberség ellentéte. Ez utóbbi Zsófi alakja. Mesteri pl. a temetés leírása, ahol tisztán megmutatkozik ez a ~~konfliktus~~ kettősség, jelenséget és lényegét, hiszen nem merev itt a szétválasztás, kitűnik, hogy mindkettő a másik megjelenési formája lehet. Ezt látjuk a kötelességszerűen siró asszonyok és Zsófi kemény, fáradt, száraz tekintete esetében. A látszat lesz a norma /lényeg/ az összegyültek szemében, a lényeg, Zsófi meg nem tört humánuma, kemény kitartása a megjegyzés tárgya.

Németh Lászlót az állítás és tagadás problémája csak a jellemekek síkján, az atmoszférán belül érdekli. Zsófi nagysága éppen az, hogy nem tud mondani olyan állításokra /anyósa, anyjék, testvérei, Kiszelné stb./ amelyeknek az ember emberségével semmi közösségük nincs, és igent mond a humánusra, amely egész szerepéből válik világossá, és amit végülis a "halottak" irányítanak, élesztenek benne. Zsófi alakja inkább a múlttal szembeni felelősséget mintázza, a többieké inkább a jövőhöz, és a jelennel ill. múlttal való szakítást, bizalmatlanságot jelképezik.